

सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागिताको अवस्था

(नेपाल बायुसेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय समाजशास्त्र केन्द्रिय
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

सबिना न्यौपाने

रोल नं. ७२८

परिक्षा रोल नं. : २८०३९३

रजिष्ट्रेशन नं.: ७-२-४-७२-११-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर काठमाडौं

२०७५

सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागिताको अवस्था

सबिना न्यौपाने

२०७५

सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागिताको अवस्था
(नेपाल बायुसेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय समाजशास्त्र केन्द्रिय
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

सबिना न्यौपाने

रोल नं. ७२८

परिक्षा रोल नं. : २८०३९३

रजिष्ट्रेशन नं.: ७-२-४-७२-११-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर काठमाडौं

२०७५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा सविना न्यौपानेले “सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागिताको अवस्था” (नेपाल बायुसेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन) विषयक शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
डा. सुरेन्द्र मिश्र

(शोध निर्देशक)

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, कीर्तिपुर

मिति : २०७५/१२/०७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रिय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्विकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा “सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागिताको अवस्था” (नेपाल बायुसेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन) विषयक शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि स्विकृत गर्दछु ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. तुलसी राम पाण्डे
(विभागीय प्रमुख)

.....

डा. सुरेन्द्र मिश्र
(शोध निर्देशक)

.....

डा. टिकाराम गौतम
(बाह्य परिक्षक)

.....

मिति : २०७५/१२/२१

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.ए.), दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्र लेखन स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूर्ति गर्न यस शोधपत्र तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र तयार गर्ने आफ्नो कार्य व्यस्तताका बावजूद पनि महत्वपूर्ण समय उपलब्ध गराई शोधपत्र अध्ययन गरी विभिन्न सल्लाह सुझाव प्रदान गर्दै शोधकार्यमा प्रोत्साहन गर्नु हुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु डा. सुरेन्द्र मिश्रप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यसै गरी यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्वपूर्ण सहयोग, सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नु हुने समाजशास्त्र विभागका सम्पूर्ण शिक्षकहरूल धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यसैगरी शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने साथीहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । स्नातकोत्तर पढ्नका लागि प्रेरित गर्नुहुने मेरो परिवार साथीभाई तथा बुबा ढुण्डीराज न्यौपाने र आमा पार्वती न्यौपाने तथा श्रीमान कृष्णदेव देवकोटाका लाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी मेरा सम्पूर्ण घरपरिवारका अन्य सदस्य र छोरा, छोरी तथा सुभचिन्तक साथीहरूलाई यस लेखन कार्यमा सुझाव र सल्लाह दिनु भएकोमा आभारी छु । यस शोधपत्रलाई सेटिङ, प्रिन्ट, बाइन्डिङ गरी सहयोग गर्ने नेचर कमप्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति : २०७५ /१२/०७

शोधार्थी

सबिना न्यौपाने

विषय सूची

पृ.सं.

सिफारिस पत्र
स्वीकृति पत्र
कृतज्ञताज्ञापन
विषय सूची
तालिका सूची

अध्याय एक परिचय

१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ अध्ययनको कथन	५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	८
१.५ अध्ययनको संगठन	१०

अध्याय दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा शैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.१.१ वर्तमान महिलाको स्थिति	१२
२.१.२ शिक्षा र रोजगारको क्षेत्रमा महिला	१३
२.२ शैद्धान्तिक पुनरावलोकन	१४
क) नारीवादी सिद्धान्त	१४
ख) माक्सवादी नारीवादी	१४
२.३ अवधारणात्मक ढाँचा	१५

अध्याय - तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य	१४
३.२ समग्रता जनसंख्या तथा नमूना छनोट	१४
३.३.१ प्राथमिक श्रोत	१८
३.३.२ द्वितीय श्रोत	१८
३.४ तथ्याङ्क संकलनका विधिहरू	१८
३.४.१ अन्तरवार्ता अनुसूची	१८
३.४.३ घटना अध्ययन	१८
३.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण	१९
३.६ अध्ययनको सीमा	१९

अध्याय चार

उत्तरदाताको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था

४.१. भौगोलिक अवस्था	२०
४.१.१ बायुसेवा निगममा कार्यरत कर्मचारीहरूको जनसाङ्खिक अवस्था	२१
४.१.२ अध्ययन क्षेत्रमा कार्यरत उत्तरदाताहरूको श्रेणीगत अवस्था	२२
४.१.३ बायुसेवा निगममा कार्यरत कर्मचारीहरूको लैङ्गिक अवस्था	२४
४.२ उत्तरदाताहरूको जातिगत अवस्था	२५
४.२.१ उमेरको आधारमा उत्तरदाताहरूको वर्गीकरण	२६
४.२.२ परिवारको किसिम	२७
४.२.३ उत्तरदाताको वैवाहिक अवस्था	२८
४.२.४ उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था	२९
४.२.५ धार्मिक अवस्था	३०
४.३ बायुसेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको आर्थिक स्थिति	३१
४.३.१ पारिवारिक पेशा	३२
४.३.२ निजी भूस्वामित्वको स्थिति	३३
४.३.३ वार्षिक आमदानी	३४
४.३.४ खर्चका क्षेत्रहरू	३५

४.३.५ उत्तरदाताका श्रीमानको पेशा	३६
४.३.६ आफ्नै जग्गाको उत्पादनले खान पुग्ने समय	३७
४.३.७ जागिरमा प्रवेश गर्नुअगाडिको संलग्नता	३८
४.३.८ जागिरबाट गरेको आम्दानीको खर्च गर्नमा नियन्त्रण	३९

अध्याय पाँच

संस्थानमा महिला सहभागिताको अवस्था र उत्तरदाताको धारणा

५.१ निगमका महिला सहभागिताको स्थिति	४०
५.१.१ सेवा अवधि	४०
५.१.२ कार्यरत तह	४२
५.१.३ जागिरका कारण परिवार तथा समाजमा अप्ठ्यारोको अवस्था	४३
५.१.४ महिलाहरूलाई घरायसी काममा श्रीमानले सहयोग गरे /नगरेको अवस्था	४४
५.१.५ सरकारी सेवामा काम गर्ने प्रेरणा	४५
५.१.६ समाजले हेर्ने दृष्टिकोण	४६
५.१.७ जागीर गर्ने स्थानमा बस्दाको स्थिति	४७
५.१.८ भ्रमणको अवसरमा बढी प्राथमिकता	४८
५.२ सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागीता कम हुनुको कारण	४९
५.३ सार्वजनिक सेवामा महिलाको सहभागिता बढाउने उपाय	५०
५.४ सार्वजनिक सेवामा महिला आरक्षण	५१
५.४.१ सार्वजनिक सेवाबारे महिलालाई सल्लाह	५२
५.४.२ सार्वजनिक सेवाप्रति महिलाको आकर्षण बढ्नाको कारण	५४
५.४.३ कोटा प्रणालीको अवधि	५५
५.४.४ कोटा प्रणाली ठीक लाग्नाको कारण	५६
५.४.५ उत्तरदाता महिलाहरूले सार्वजनिक सेवाको लागि गरेको प्रतिस्पर्धात्मक प्रणाली	५७
५.४.६ कार्यालयमा पुरुष कर्मचारीले महिला कर्मचारीप्रति हेर्ने दृष्टिकोण तथा व्यवहार	५८
५.४.७ पुरुष र महिला कर्मचारीहरूबीच कार्यबोझको अवस्था	५८
५.५ महिला र पुरुष कर्मचारीहरूबीच अवसरमा सहभागिता तथा पहुँच	५९

५.५.१ आफ्ना छोराछोरी तथा आफन्तहरूलाई सरकारी जागिरमा लाग्नका लागि प्रेरणा	६०
५.५.२ भविष्यमा सार्वजनिक सेवाबाट उत्तरदाता महिलाहरूले राखेको अपेक्षा	६१
५.५.३ तलबबाट सन्तुष्टिको अवस्था	६१
५.५.४ निगमको जागिरबाट सन्तुष्टिको अवस्था	६२
व्यक्तिगत घटना अध्ययनहरू	६३

अध्याय छ

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश	६५
६.२ निष्कर्ष	६९
सन्दर्भसामग्री	
अनुसूचीहरू	

तालिका सूची

	पृ.सं.
तालिका नं. ४.१ बायुसेवा निगममा कार्यरत कर्मचारीहरूको जनसाङ्खिक अवस्था	२१
तालिका नं. ४.२ सार्वजनिक सेवाका कार्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको श्रेणीगत अवस्था	२३
तालिका नं. ४.३ कार्यरत उत्तरदाताहरूको लैङ्गिक अवस्था	२४
तालिका नं. ४.४ उत्तरदाता महिलाहरूको जातिगत अवस्था	२५
तालिका नं. ४.५ उत्तरदाता महिलाहरूको उमेरका आधारमा वर्गीकरण	२६
तालिका नं. ४.६ उत्तरदाता महिलाहरूको परिवारको किसिम	२७
तालिका नं. ४.७ उत्तरदाता महिलाहरूको पारिवारिक स्थानको अवस्था	२८
तालिका नं. ४.८ उत्तरदाता महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था	२९
तालिका नं. ४.९ उत्तरदाता महिलाहरूको धार्मिक अवस्था	३१
तालिका नं. ४.१० पारिवारिक पेशा अनुसारको सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	३२
तालिका नं. ४.११ निजी भू-स्वामित्वको आधारमा बायु सेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	३३
तालिका नं. ४.१२ वार्षिक आमदानी अनुसार बायु सेवा निगममा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	३४
तालिका नं. ४.१३ सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको खर्चको क्षेत्रको स्थिति अनुसार उत्तरदाताको वर्गीकरण	३५
तालिका नं. ४.१४ उत्तरदाता महिलाहरूका श्रीमानको पेशा	३६
तालिका नं. ४.१५ उत्तरदाता महिलाहरूको आफ्नै जग्गाको उत्पादनले खान पुग्ने समय	३७
तालिका नं. ४.१६ सार्वजनिक सेवाका कार्यालयहरूमा कार्यरत महिलाहरूको जागिरमा प्रवेश गर्नु अगाडिको अवस्था	३८
तालिका नं. ४.१६ कार्यरत उत्तरदाताको जागिरबाट प्राप्त आमदानीको खर्च गर्नमा नियन्त्रण	३९
तालिका नं. ५.१ सेवा अवधि अनुसार सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	४१
तालिका नं. ५.२ कार्यरत तह अनुसार निगममा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	४२
तालिका नं. ५.३ उत्तरदाता महिलाहरूलाई घरायसी काममा श्रीमान्ले सहयोग गरे /नगरेको अवस्था	४४

तालिका नं. ५.४ सरकारी सेवामा काम गर्ने प्रेरणाको स्रोत अनुसार सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	४५
तालिका नं. ५.५ समाजले हेर्ने दृष्टिकोण अनुसार सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	४६
तालिका नं. ५.६ जागीर गर्ने स्थानमा रहँदाको स्थिति अनुसार सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	४७
तालिका नं. ५.७ भ्रमणको अवसरमा बढी प्राथमिकताको स्थिति अनुसार सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाहरूको वर्गीकरण	४८
तालिका नं. ५.८ सार्वजनिक सेवामा महिला सहभागिता कम हुनुका कारणहरू	४९
तालिका नं. ५.९ सार्वजनिक सेवामा महिलाको सहभागिता बढाउन गरिनुपर्ने उपायहरू	५०
तालिका नं. ५.१० महिलालाई आरक्षण दिनुपर्ने/नपर्ने आधारमा सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाको वर्गीकरण	५१
तालिका नं. ५.११ सार्वजनिक सेवामा कार्यरत महिलाको सार्वजनिक सेवाबारे अरु महिलालाई सल्लाह	५३
तालिका नं. ५.१२ उत्तरदाताहरूलाई सार्वजनिक सेवाप्रति आकर्षण बढ्नाको कारण	५४
तालिका नं. ५.१३ उत्तरदाताको कोटाप्रणालीको समयअवधिबारे धारणा	५५
तालिका नं. ५.१४ उत्तरदाता महिलाहरूलाई कोटा प्रणाली ठीक लाग्नाको कारण	५६
तालिका नं. ५.१५ उत्तरदाताहरूले प्रतिस्पर्धा गरेको र गर्न लागेको प्रतिस्पर्धात्मक प्रणाली	५७
तालिका नं. ५.१६ कार्यालयमा पुरुषले महिला कर्मचारीप्रति हेर्ने दृष्टिकोण तथा व्यवहार	५८
तालिका नं. ५.१७ पुरुष कर्मचारीहरूको तुलनामा महिला कर्मचारीहरूलाई कार्यबोझको अवस्था	५९
तालिका नं. ५.१८ कार्यालयहरूमा उपलब्ध हुने विभिन्न अवसरहरूमा महिलाले पुरुषसह सहभागी हुन पाए नपाएको अवस्था	५९
तालिका नं. ५.१९ कार्यरत उत्तरदाताहरूले भविष्यमा निगमको जागिरबाट राखेको अपेक्षा	६०
तालिका नं. ५.२० कार्यरत उत्तरदाताहरूमा आफ्नो मासिक तलबबाट सन्तुष्टिको अवस्था	६१
तालिका नं. ५.२१ निगमको जागिरबाट सन्तुष्टिको अवस्था	६२

चित्र सूची

	पृ.सं.
चित्र नं. ५.१ जागिरका कारण उत्तरदाताहरूलाई परिवार तथा समाजमा अप्ठ्यारोको अवस्था	४३
चित्र नं. ५.२ उत्तरदाताले छोराछोरी तथा आफन्तहरूलाई सरकारी जागिरमा लाग्नुका लागि प्रेरणा	६०
चित्र नं. ५.३ कार्यरत महिला उत्तरदाताहरू	६२